HORVÁT-DALMÁTORSZÁG ELFOGLALÁSÁRÓL.

(1091–1111.)

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

A helyzetet, mely most a tengerparton kifejlődött, némileg illustralja, hogy 1103-ban Ágoston bibornok, II. Paschalis pápa dalmát és *magyarországi* követe »missus in Dalmatiam et Ungariam apochrisiarius »tesz igazságot a dalmát városokban, jelesen, Belgradban időzvén, a belgrádi Szent János kolostornak visszaadja a város közelében egy »*szigeten*« levő Szent Kozma és Dömjen egyházát. Az oklevél, mely ezt megörökíti« regnante Alexio imperatore« van keltezve, vagy azért, mert Kálmán talán az egyezmény következtében visszaadta Belgrádot Velenczének, mely névleg legalább szintén még a keletrómai birodalomtól függött, és egy időben, legalább 1076-ban épúgy mint Spalato, Traú, Jadrara, befolyást gyakorolt Belgradra is,[1]) vagy, a mi valóbbszinű, az esemény idejének pontosabb megjelölésére s régi megszokásból használta ezt a dalmat városokban divatos formulat az oklevél írója, talán a jadrai egyház főesperese János, ki mint felkért tanú az oklevél legvégén szerepel.[2]) E helyzet azonban nemsokára változott. Kálmán teljesen kiszorítá Velenczét a dalmat tengerpartról és egész Dalmat és Horvátországot magának, utódjainak, Magyarországnak[3]) alávetette. Hadjáratából egy kétségtelen és minden vitán felül áll: hogy Jadrat 1105-ben foglalta el.[4]) Más részletekre nézve a források eltérnek egymástól. Treuganus, traùi kanonok szerint, ki 1203-ban írta ki régibb forrásokból traùi szent János püspök éle-

---

[1]) Rački i. h. 102. l.

[2]) Kukuljevič CD. Regn. Cr. D. Sl. II. 9. l. Fejérnél is II. 37. l.

[3]) »Ut Colomanno regi et eius posteris ac regno Ungariae subjecti permanerent« igérik a spalatoiak Tamás esperes szerint. Rački i. h. 483.

[4]) Az adatok Kukuljevičnél i. h. II. 11. 236. 237. ll.; ámbár egyik adatban, Vekenege síriratában az undeno . . . post mille sub aevo — nem hangzik össze a többi adatokkal s 1106-ra engedne következtetni.

tét, Kálmán mindenek előtt Dalmatia legerősebb, leghatalmasabb városa, Jadra ellen fordult; azt, miután lakói meghó dolni nem akartak, kemény ostrom alá fogta, melynek azután szent János, traui püspök közbenjárására a jadraiak meghódolása nem kedvezőtlen feltételek mellett vetett véget. Jadrából Kálmán János püspökkel Sebenicoba, s onnan Traùba ment, mely ellentállás nélkül meghódolt. A történetíró évszámot nem mond; de mert Jadra elfoglalása évét tudjuk, Traù meghódolásának is 1105-ben kellett történni. [1])

Tamás, spalatoi főesperes, ki több mint hatvan évvel Treuganus után írta Historia Salonitanaját, Spalatonál kezdeti meg Kálmán hadjáratát, miután Slavonia azt a részét, melyet László még el nem foglalt, meghódította. Elbeszélése szerint: a spalatoiak nem is igen tudták, ki? miféle nép azok a magyarok? és ellentállásra készültek. Miután azonban követek által meghallák, hogy a magyarok keresztények, és Kálmán hajlandó békés egyezkedésre, Crescentius érseküket kiküldék a királyhoz, és szabadalmaik fenntartása mellett meghódoltak. Spalatából Kálmán Traùba, s onnét Jadrába ment, mely városok hasonló módon fogadták, szintén szabadságaik megerősítését nyerték, mire azután a király visszatért Magyarországba, 1103-ban »anno domini millesimo centesimo tertio«, betűkkel kiírva. [2])

Ha már most ezt a két elbeszélést összehasonlítjuk, látjuk, hogy Tamás esperes az évszámra nézve téved, mert Jadrát 1105-ben foglalták el. De tévednie kell a sorrendre nézve is, melyben Kálmán a dalmat városokat elfoglalta. Mert, nem is említve, hogy egy Magyarországból a rendes uton jövő hóditó sereg természetszerűleg előbb Jadra, mint Spalato ellen fordúl, mit egyébiránt Treuganus még külön is, Jadra fontosságával indokol: a traui püspök életíratából kitetszik, hogy Traù Jadra után, miután a püspök már Kálmánnal megismerkedett, hódolt meg. Nem igen képzelhető el pedig, hogy ha Kálmán Spalatot Jadra előtt foglalta volna el, a szomszéd Traùra azonnal Spalato után ne került volna a sor, s így Traù előbb ne esett volna Kálmán hatalmába, mint Jadra, mi pedig nem történt, s így ismét spalatoi Tamás egy tévedését találjuk. Hogy Dandulo, ki — Tamás, és világosan Treuganus adatai után is — írta meg története e részét, Spalato elfoglalását Jadra elfoglalása elé teszi, az csak subjectiv combinatiója, melyet a fennebbiek szerint helyesnek nem tarthatunk. Vannak írók, a kik,

---

[1]) Vita S. Johannis, Farlati: Illyricum Sacrum IV. 313. 314. ll. A jadraiak keménységét a képes krónika is említi c. 65. (Florianus i. h. 203.), melynek elbeszélését Klaič, Kroatische Revue 1886. II. 6. l. csodálatos módon félreérti.

[2]) Tamás, Račkinál i. h. 483. l.

hogy mindent megmentsenek, mondják: Spalatot 1103-ban, Jadrat 1105-ben foglalta el Kálmán, s az egész 1102—1105. közt való időszakot Horvátország meghódítására fordította. Ezzel a felfogással azonban nemcsak az említettem két forrás elbeszélése, hanem a dolog természete is ellenkezik. Nehány, kis terűleten, egymáshoz közel eső — úgyszólván ellent sem álló városnak meghódolása nem lehet évekre terjedő munka s hogy az elfoglalásnak gyorsan kellett történni, még abból is következtethetjük, hogy Velencze rá sem ért a dalmaták segítségére sietni; legalább semmi nyoma sincs, hogy a velenczeiek Jadrat vagy Spalatot támogatták volna és csak Arbe védelmében vett részt — ha későbbkori, 14. századbeli feljegyzéseknek hitelt adhatunk — két velenczei gálya. Mindenesetre a foglalás műve 1105-ben »mikor Kálmán diadalmasan bevonúlt (triumphaliter ingressus) Jadraba«, be lőn fejezve s azért mondhatta egy, ez évben kelt jadrai okmány, hogy Kálmán a tengeren és szárazföldön a békét visszaállította »per Colomagnum sanctissimum regem pax terre et mari est reddita«.[1]) Velencze a bevégzett tényekkel szemben türni volt kénytelen. Dogeja a vitéz Falier Ordelafo, 1107-ben már nem használja a dux Dalmatiae Croatiaeque büszke czímet.[2]) Alig lehet kételkednünk, hogy Kálmán, e nagy diplomata, mielőtt Dalmatiat megtámadta, Byzanczczal tisztába jött, szövetséget kötött, hogy e részről Velencze támogatást ne kapjon. Erre mutat, hogy ép a dalmat hadjárat előtt, vagy az alatt, vette nőül Alexios császár 16 éves fia János Piroskát, Szent László körülbelűl egykoru leányát;[3]) hogy a keletrómai birodalom tétlenűl nézte a dalmát városok elfoglalását; hogy még később is,

[1]) Dandulo elbeszélése Muratorinal XII. 264. l. Kukuljevič i. h. II. 11. Historia S. Cristofori Martyris Farlati V. 233., 234. l., mely forrás, ha talán részben a 14. század nyelvén írva, nem is minden kifejezésére nézve szabatos, egészben véve hitelérdemel. A magyarok első támadása Arbere Ugra alatt 1097-re eshetik, mikor Péter király leveretett. A második Sergius alatt 1105-re, melyet azután az arbeiek meghódolása követhetett, miről azonban — minthogy abban Szent Kristóf csodatétele többé nem szerepel — említett munka nem szól. Egy Sergius — nonai comes — 1107-ben oklevelileg előfordúl (Kukulj. II. 13.), mire Klaič (Croat. Revue 1886. II. 7. l. h. i.) figyelmeztet, mihez hozzáadhatjuk, hogy 1124-ben is találunk II. István társaságában, ugyancsak Dalmatiának szóló okmányon, egy Sergius comest (Kukulj. II. 25. l.) s így nem épen lehetetlen, hogy ez esemény talán nem is Kálmán, hanem II. István alatt, a magyar-velenczei háboru idejében történt.

[2]) Tafel és Thomas, Fontes Rer. Aust. XII. 67. l.

[3]) Muralt, Essay de Chronographie 1104-re teszi az Οὐγγρῶν ἀρχηγοῦ leányának házasságát, de az évszám az általa idézett Zonarasból

1112-ben, mikor Velencze, szentföldi diadalmas hadjárata után, engedélyt kért Konstantinápolyban Dalmatia visszafoglalására, a hadjáratot nem javallta, elhalasztását tanácsolta,[1]) és végre, hogy Kálmánt a harczban, mely 1108-ban Boemund antiochiai és tarenti herczeg és a keletrómai birodalom közt folyt Komnen Alexios szövetségesének találjuk. Mind a képes, a dubniczi, a budai krónikákban, mind Kézai Simonban olvassuk ugyanis, tehát a közös forrásúl szolgáló krónikában is megvolt, hogy Kálmán *Dalmatia elfoglalása után* velenczei hajókon Apuliába sereget küldött, Brindisit és Monopolit elfoglalta s onnét hada három hónap mulva visszatért. Ezt az adatot Dandulo is átvette krónikájába, csakhogy hibás pragmatismussal ezt a Kálmán és Michiel doge közt létrejött egyességgel kapcsolja össze, viszont azonban elhagyta azt, miről tudhatta, hogy nem igaz, t. i. hogy a velenczeiek az elfoglalt városokat megtartották, mig a pisaiak segélyével Kézai szerint II. Vilmos siciliai király idejében, tehát 1166—1189. közt — őket onnan ki nem verték. Az elbeszélésnek, habár más egykorú byzanczi vagy olasz források az eseményt nem is említik, kétségkívül van valami alapja, csakhogy nem valószinű, sőt részben lehetetlen, hogy 1096—1101. közt, mint rendesen vélik, azokból a motivumokból — tengeri hatalom megszerzése stb. stb. — történt volna, melyekkel iróink azt megmagyarázni törekednek. Tudjuk ugyanis, hogy Apulia ama részei, melyekben a magyarok foglaltak, jelesen Brindisi, Guiscard Róbert fiának, Boemundnak, tarenti vagy otrantoi herczegségéhez tartoztak. Boemund 1096-ban az első keresztes hadjárathoz csatlakozott, Antiochia herczegévé lőn s 1101-ben még változó szerencsével Ázsiában harczolt a hitetlenekkel. Nem képzelhető, hogy Kálmán ebben az időben támadta volna meg, bármi okból, a keresztes vitézt, ki az egyház, a keresztény közvélemény különös oltalmában állott. De képzelhető, lehetséges, sőt ezáltal válik érthetővé az egész a hadjárat, hogy e támadás 1108-ban történt, miután Boemund a szentföldről visszatért és 1107. oct. 9. Valonanál a mai Albaniában kikötvén, megkezdte háboruját a keletrómai birodalommal, mely 1108. őszén kudarczával, capitulatiójával végződött. E háboruban Velencze híven segíté Byzanczot. Nagyon lehetséges és érthető, hogy a míg a harcz Dyrrachium körül folyt, magyar hadak, mint Alexios szövetségesei,

(XVIII. 27. párizsi kiadás 302. l.) nem következik. Ducange Anna Komnenához írt jegyzeteiben (bonni kiadás II. 672. l.) már óvatosabban szól, és csak ante 1105. említ; bizonyos pedig csak az, hogy 1106. november havában már ikrek születtek e házasságból. (Anna Komn. XII. 4. bonni kiad. II. 149. l.)

[1]) Dandulo i. h. XII. 265. l.

velenczei hajókon diversiót csináltak Boemund háta mögött és pusztították Apuliát, vagyis szabatosabban szólva, Boemund olasz herczegségét. S ezzel egyuttal érthetővé válik az is, mi különben majdnem érthetetlen, hogy a Boemund és Alexios között kötött békeokmányon Kálmán király két követe: Simon és Pér ispánok szintén szerepelnek. [1])

Két oklevelet találunk Codex Diplomaticusainkban, melyek valódiságát — tudtommal legalább — eddig még senkisem vonta kétségbe, melyek azonban azzal a chronologiával, az események ama menetével, melyet feljebb megállapítani törekedtünk, nem egészen, nem mindenben hangzanak össze. Az egyik Kálmán király amaz oklevele, melyben 1103. junius 15-én a spalatói érsekség összes jogait és birtokait megerősíti. A másik ugyancsak Kálmán király oklevele 1102-ből, melyben a jadrai Szűz Mária apáczakolostor tehermentességét és békéjét biztosítja. Mindkettő, főkép azonban a második, kiváló fontosságu a horvát történet e szakára; azért legyen szabad azokat egy kissé bővebben elemezni. [2])

A spalatoi oklevél, mely Kukuljevič szerint — jegyezzük meg jól — csak újabb másolatban van meg, hogy véleményemet mindjárt kimondjam, hamis vagy legalább a legnagyobb mértékben corrumpálva, interpolálva van. Mindjárt az oklevél elején a király magát Dalmacie, Chroacie *Rameque rex*-nek nevezi, holott e czím sem Kálmán egyéb okleveleiben, sem utódja II. István czímében elő nem fordúl; pedig ugy látszik, ugyancsak kapott a czímeken, mert öreg atyja I. Géza oklevelét a garamszentbenedeki monostor alapitásáról megerősítvén, magát — ha csak a XIII. századbeli átíró tolla nem botlott — Galliczia és Bulgaria királyának is nevezi, holott e tartományokban csak futólag fordúlt meg hadjáratokban [3]) s a »rámai« királyi czím folytonos, bár eleinte még nem következetes használása csak II. Béla uralkodása közepe táján (1135-ben) kezdődik. De lehetséges, hogy a rex Ramae csak a későbbkori másoló hibája,

---

[1]) Kézai, Képes krónika Floriánusnál II. 88. 206. l. A dubniczi (budai) III. 97. Dandulo Muratorinál XII. i. h. 259. l., kinél a 205. l. 2. jegyzetben mondottakra hivatkozom. Muralt i. h. 104. és kk. ll. Ζουπάνος ὁ Ἱερὴς καὶ Σιμων. Anna Komnena XIII. 12. (bonni kiadás II. 246. l.) A Pér név több helynevünkben maig él.

[2]) Az oklevelek Kukuljevič II. 5. 8. Fejérnél II. 31. 39. ll. Prepis novÿe dobe, mondja Kuk. a spalatoi oklevélről.

[3]) Knauz, Mon. Eccl. Strig. I. 81. l. Salamon Ferencz, ki ez oklevél hitelességet kétségbe vonja (Budapest Története III. 13. l.) ép ezt a czímben rejlő szokatlanságot nem említi fel. Kukuljevics II. 25. Fejérnél II. 67. 80. ll.

kinek tolla rájárhatott a szokott czímre; fontosabb ennél, hogy az oklevél egész formája sokkal bővebb, körültekintőbb, fejlettebb kanczelláriai gyakorlatra mutat, mint a minővel nemcsak Kálmán magyar és dalmat tárgyú, de még későbbi XII. századbeli királyaink okleveleiben is találkozunk. Hasonlítsuk csak össze az arbei egyház területét 1111-ben — tehát nyolcz évvel később — megerősítő oklevél lakonismusát, a szóban forgó spalatoi oklevél bőbeszédűségével vagy szabatosságával, melylyel nemcsak a »donationes ac confirmationes regum, atque principum et aliorum dominorum«, hanem még »ad instar privilegiorum ecclesie Spalatensis, que in privilegiis, litteris vel antiquis montaneis (érti a régi chartulariumokat) ipsius ecclesie conscripta habentur« is megerősíti, mely részletezés már bármely XIV. századbeli oklevélnek is becsületére válnék. Aláveti a spalatoi egyháznak mindazokat a püspökségeket, a melyek akkor Dalmát- és Horvátországban alája voltak vetve — quos ad praesens per Dalmatiam et Croatiam obtinet — mit annélkül, hogy petitio principii-be esnénk, annélkül, hogy már bebizonyítottnak vennők az okmány ellen azt, mit csak be kell bizonyítanunk, furcsának találhatunk, mert Kálmán mindenesetre csak akkor kezdte meg a dalmát tengerpart meghódítását, bizonyosan nem bírta még Jadrat, nem még — alig lehet rajta kételkedni — Traut, Vegliat, Arbet, Chersot, tehát a szóbanforgó püspöki székhelyek legnagyobb részét, és mégis úgy beszél, mintha már az egész Horvátország és Dalmatia ura volna. Teszi pedig ezt az épen meghódolt — ha meghódolt? — Crescentius érsek hű és buzgó szolgálatai miatt, »*consideratis* fidelibus ac devotis obsequiis,« oly kifejezéssel, melyet újabb okmányainkból ugyan untig ismerünk, de melyet a régiebb Árpád királyok alatt hiában keresnénk. Első esetét II. Endre egy 1235-iki oklevelében találjuk; ezután csak néha bukkan fel IV. Béla okleveleiben »considerantes« »consideratione inducti« sat. formában, s csak V. István, IV. László okleveleiben kezdünk gyakrabban találkozni a »consideratis« kifejezéssel,[1]) miből talán következtethetjük azt is, hogy az oklevél jelen alakjában legkorábban a XIII. század végén, vagy a XIV. elején keletkezett, s hogy nem spalatoi Tamást vezette félre az oklevél, mint Farlati véli, hanem az oklevél írta Tamás, vagy a Tamás forrásául szolgáló vélemény nyomán 1103-ra Kálmán állítólagos oklevelét. Ezzel nem akarom mondani, hogy Kálmán nem erősíté meg a spalatoi érsekség jogait; ez oly természetes dolog, hogy minden különös adat nélkül is, több mint valószinű; de szintoly bizonyosnak tartom, hogy nem oly

[1]) Wenzel VI. 485. 486. 567. — VII. 105. 115. 163. 192. — VIII., 350. Fejér V/2. 51. 80. stb. stb., Farlati i. h. III. 164. ll.

alakú oklevélben tette, hogy azt, ha volt, corrigálták, modernizálták, minek egy másik példáját mindjárt látni fogjuk, s így ez oklevél egyes állításait, kitételeit nem fogadhatjuk el a XII. század eleje történetére nézve, kivált ha más adatokkal ellenkeznek, teljesen megbízható bizonyságnak.

A jadrai oklevelet az *apáczák* egy hártya-registruma tartotta fenn, mely Rački szerint két részből áll. Az első 21. lap, mely több rendbeli oklevél másolatot tartalmaz chronologiai rend nélkül 1190-ig, az írás után ítélve, még a XII. században készült a további lapok írása a XIII. és XIV. századra vall.[1]) Ez első rész oklevelei közül maga Rački is többeket gyanus vagy hamisítottnak tart: jelesen III. Kresimir Péter király adomány-levelét Tochinia földéről, Berda földéről s a spalatoi zsinat egy határozatát az apácza főnöknő bizonyos perében.[2]) A kolostort 1066-ban alapítá egy Cicca nevű özvegy asszony »Doimus és Vekenegának Madius — jadrai — prior unokájának leánya, András, Papa fiának neje,« s az időjártával sok birtokot szerzett Jadraban, s a városon kívül. Mikor 1091. körül a kolostor temploma felépült és felszentelték, a város az apáczáknak egy szigetet ajándékozott és oklevelileg felmenté minden teher alól, vagyis — az oklevél szavai szerint: »veram libertatem, veramque ingenuitatem« adott nekik. Ez az okmány, melyet — egy spalatoi zsinat 1095-ben, a szöveg kis módosításával megerősített, szintén be van iktatva a registrumba, de mindjárt utána — elég sajátságos — az oklevélnek egy interpolált, magyarán mondva, meghamisított példánya következik. A valódi és hamisított példány lényege egy, csakhogy a hamisítvány modernizálva van; a mi benne a XII. századbeli fejlettebb stylus curialisának már nem tetszett egészen helyesnek, világosnak, meg van másítva. Például e helyett: »Ego Andreas, presul Jadere urbis, una cum Drago priore et clero et populo eiusdem civitatis.« »En András jadrai püspök, Drago priorral és a város papságával és népével« — az interpolalt példány ekkép kezdődik: In Christi nomine! Ego Drago gracia eius prior Jadere urbis, una cum nobilibus et omni populo huius civitatis tibi domna Cicca abbatissa tuisque sororibus praesentibus et futuris.« Csak »veram libertatem«-et ad a kolostornak »quam nullus ex nostris monasteriis habet«, a »veram ingenuitatem«-et kihagyja s míg a valódi példány így végződik: »Ego Johannes judicator laudo et confirmo; Candidus, laudo et confirmo:« az interpoláltban rendes keltezéssel találkozunk: »Actum est hoc in die consecrationis basilice sancte Marie ante Andream nostrum epi-

[1]) Rački, Rad. XXVI. 166. és kk. ll.

[2]) Rački i. h. 67. 90. 147. ll.

scopum et eius clero et Madio abbate, et Ureone abbate« vagyis a püspök és papság szerepe — kétségbevonhatatlan szavakkal kifejezve — már csak a tanuskodásra szorítkozik.[1]) Ez interpolált példány készítésének oka kétségtelenül az volt, hogy az apáczák, helyesebben talán képviselőik, sokféle — nem mindig igazságos[2]) pereikben, talán valami tudatlan bíró miatt, mások példájára oly oklevelet akartak szerezni, mely ama kor formái, kívánalmainak is megfelelt, a melyben épen szükség volt rá, s az író, ki a regestrumot összeírta, ezt is a monostor oklevelei közt találta és szinte beírta.[3])

A registrum ez első részében három királyi oklevél is van, melyek a kolostornak szintén ily mentességet, ily szabadságot biztosítanak. III. Kresimir Péter király 1066-ban »Lőrincz spalatoi érsek és országa minden püspökének engedélye, István herczeg és Horvátország több ispánjának helyeslése mellett« »királyi szabadságot« — regiam libertatem — ad a kolostornak. Okleveléből megtudjuk, hogy Cicca a király testvére — soror — volt, mit azonkívül még csak egy Rački által gyanúsnak jelzett oklevélben találunk,[4]) és Cicca maga, bár a kolostor alapításáról fennmaradt oklevéltöredékben bőven megismertet családi viszonyaival, elfelejt megemlíteni. Ha ez oklevelet összehasonlítjuk Kresimir fennmaradt többi tiz oklevelével, mely közül azonban hármat maga Rački is gyanúsnak tart: azonnal feltűnik a nagy különbség köztük, és a szóbanforgó jadrai oklevél közt, feltűnik különösen különbözése a belgrádi Szent-János szerzetes és Szent-Tamás apácza-zárdának hasou mentességet adó oklevelektől, melyekhez pedig, tekintve a tárgy rokonságát, leginkább kellene hasonlítaniok.[5]) Nem vitatom én, hogy III. Kresimir király kanczelláriájában a gyakorlat már oly teljesen meg lett volna állapítva, hogy a legkisebb eltérés attól már valami oklevelet gyanussá tenne, de ha azt találjuk, hogy a szóbanforgó oklevélben a király mellett püspökök is megerősítik az oklevelet a »laudo« formulával, melyet a XII. századbeli magyar királyok dalmát tárgyú okleveleiben olvasunk; ha azt találjuk, hogy III. Kresimir király, a byzanczi császár neve alatt, »Duka in Constantinopolios imperante« datál, mit a görög a fennhatóságot elismerő dalmát városokban, s horvát magán emberek

[1]) Rački i. h. 157. l.

[2]) V. ö. a sz. Chrisogon zárdával való perüket 1134. Kukulj., II. 29. l.

[3]) Ily interpolatio több példáját találjuk Račkinál i. h. 51. 67. ll. ugyancsak a jadrai apáczák regestrumában, a hol azonban az *eredeti* is gyanús. 81. 91. ll.

[4]) Rački i. h. 67. l.

[5]) Rački i. h. 51. 74. ll.

is, e városok lakóira vonatkozó oklevelekben, mint korhatározót használtak, de a mi a királyi oklevelekben — a belgrádi Szent-János kolostor alapító levelének *hamisított* példányán kivül — sohasem fordul elő: ezek — nem is említve a keltezés némi különszerűségét — már mégis oly eltérések, melyeket egy könnyen megmagyarázni nem lehet, melyek az oklevél hitelessége ellen komoly gyanura jogosítanak. Hasonlókép nem ment minden gyanutól Zvonimir király oklevele sem, melylyel 1087-ben III. Kresimir Péter király szabadság-levelét megerősíti: »regali jure subscribo libertatem.« Zvonimir kilencz ismert oklevele közt, melyek közül azonban Rački csak ötöt tart kifogástalannak, egy sincs, melyben a »laudo« formula, mint itt, előfordulna.[1]) A jadrai Szűz-Mária apáczák registrumában tehát már két carta libertatist találtunk, melyek gyanúsak, egy pedig Rački véleménye szerint is határozottan interpolált. A negyedik Kálmán király szabadalomlevele 1102-ből, — úgy vélem — méltó e társasághoz. A mit róla mindenekelőtt constatálni kell, az, hogy a mi a megerősítő tanúk neveit illeti, rendkívül rossz, mi vagy onnét van, hogy a leíró nem tudta jól olvasni a neveket, vagy — a mi valóbbszinű, de szintén nem emeli az oklevél hitelességét — az előtte fekvő példány volt igen hibás. Ennek tulajdonítom, hogy acriensis és *zagoriensis* püspökökről van szó, kikben az egrit — ez még hagyján — s a zágrábit — ez már nehezebb — vélik felismerni, hogy e püspököket Procopius és Singidununsnak hívják, mely nevek — az egyik, a görög egyház szentje, a másik a régi római világra emlékeztet — legalább is szokatlanok egy XII. századbeli magyar püspöknél. Nyilván corrumpálva van — s ugyis magyarázzák — Clodia e helyett Keled, Arnej talán Erney, Vochan talán Bukan. A mi a tartalmat illeti, az némileg Kresimir fennidézett oklevelére támaszkodik, csakhogy annál bővebb, részletesebb. Míg III. Kresimir Péter oklevelét lehet még úgy magyarázni, hogy ő — habár nem is volt Jadra királya — a kolostornak a falakon kívül eső birtokaira nézve adta meg a mentességet: Kálmán oklevele oly hangon beszél, a minőn más, mint Jadra ura nem beszélhet. »Állandó békét és királyi szabadságot« — »perpetuam pacem et regiam libertatem« ad a kolostornak, mely Jadraban van, »hogy az apáczák *ott*, (t. i. Jadraban) Istennek ajánlva élhessenek és hozzá magam és országom javáért biztonságban imádkozhassanak« »ut *ibi* Deo devote degentes, *secure* deum interpellare pro me et pro statu mei regni valeant.«[2]) Biztosíthatja-e valaki az apáczáknak, hogy Jadrában békén élhessenek, bizton imádkozhassanak, ki Jadrát nem

[1]) Rački i. h. 145. l.

[2]) Kukuljević II. 5., Fejérnél némi eltéréssel II. 31. l.

bírja, Jadrában nem parancsol? Kálmán pedig — mint tudjuk — csak 1105-ben lett Jadra urává; 1102-ben az még idegen ország volt rája nézve.

Van ez oklevélnek egy passusa, melyre a horvátok egész theoriákat építenek. Értem a szavakat, — melyekkel Kálmán király adományozása idejét jelöli — »postquam coronatus fui Belgradi supra mare, in urbe regia.« »Miután Tengerfehérvártt, a királyi városban megkoronáztattam.« Ez az adat magában véve nem dönti meg azt, mit feljebb Horvátország elfoglalása idejéről, módjáról mondottunk, mert nem képtelenség, sőt igenis képzelhetők okok, melyeknél fogva a koronázás nem azonnal 1097-ben történt meg, hanem egy időre elmaradt; sőt még a pur et simple hódítást sem zárja ki. Hódító Vilmos például a hastingsi csata után, még »vértől párologva« szintén Angolország királyává koronáztatta magát; de e gyanús okmány állítása még gyanúsabbá válik, ha figyelembe veszszük, hogy Kálmán 1108-ban biztosítja a traùiakat, hogy nem fog erőszakosan házaikba szállani, ha *megkoronáztatása* vagy országos ügyek végett városukba jő, — cum ad vos coronandus aut vobiscum regni negotia tractaturus advenero.[1]) — Hogy beszélhet Kálmán a koronázásról, mint valami *jövendő* dologról, ha az már 1102-ben, hat évvel előbb Belgrádban megtörtént? Én tehát a koronázási passusban csak egy újabb jelét látom az oklevél hamis voltának; s a hamisító azt, kétségkívül már a magyar koronázásra gondolva, koholta vagy csempészte be, hogy a szabadságlevélnek annál nagyobb nyomatékot adjon.

Egy általában véve, a magyar királyoknak Horvátországban való külön megkoronáztatása több mint kétséges. Kálmán megkoronáztatásán kívül, melyről pedig csak ez egy — hamis vagy hamisított — oklevél emlékezik, más esetről nincs tudomásunk. II. Géza, III. István, II. Endre Spalato, Sebenico, Almissa számára kiadott okleveleikben, melyekben — egy két alkalomszerű toldás, módosításon kívül — csak Kálmán 1108-iki traùi oklevelét reproducálják, a traùi oklevél szavaival a koronázásról is, mint jövő eshetőségről beszélnek. De, hogy ily koronázás valóban megtörtént volna, annak sehol semmi nyoma.[2])

Már Hajnik Imre észrevette, hogy a magyar királyok e stereotyp kifejezéseiben csak phrasisról, »de stylo« beszédről van szó. De a phrasis is eltűnik IV. Béla király oklevelében, mely 1245-ben a traùiak hűségét a tatárdulás idejében megdicséri és jogaikat megerősíti. Oklevele szakít a régibb oklevelek »schimmel«-jével. A lényeget megtartja, de a haladó kor kívánalmaihoz alkalmazza

[1]) Kukuljevič II. 14. l.

[2]) Kukuljevič II. 35. 74. ll., Wenzel I. 93., — VI. 313. ll.

és fejezi ki, a »coronandus« szót pedig egyszerűen kihagyja, mi legvilágosabb jele annak, hogy az a régibb oklevelekben is csak phrasis volt. Mert ha az valami fontos, gyakorlatban levő jogot tartalmazott volna, IV. Béla bizonyosan nem mellőzte volna akkor, mikor a traùiakat leginkább akarta jutalmazni. [1])

Nagyon valószinűtlenné teszi azt, hogy ily koronázás egyáltaljában véve gyakorlatban volt, még, hogy semmi nyoma, ki? hol? őrizte a koronát? ki végezte a koronázást és mikor ment ki az a gyakorlatból? A koronázás tisztje — ha ilyen létezik — kétségkívül a spalatoi érseket illette volna, mint Horvátország és Dalmatia metropolitáját. Már pedig Tamás főesperes »Historia Salonitana«-jában gondosan feljegyzé egyházának jogait, igényeit, melyekről egyébiránt számos okmány is tanuskodik, de sem történetíró, sem oklevél nem szól, tudtommal legalább, sehol egy szót sem arról, hogy spalatoi érsek a magyar királyt horvát királylyá koronázta, vagy hogy csak e jogot igényelte, vagy pedig azt valaki más bitorolta volna.

Mily viszony volt mindjárt az elfoglalás után Magyarország és a dalmatiai tengerpart közt? arra a fennmaradt egykorú, bár gyér adatok elég fényt vetnek. Traùnak, mely önként meghódolt, Kálmán biztosítá házi tűzhelyét, községi autonomiáját — mint most mondanók — s e jogokat királyaink a XII. század folyamában más városokra is kiterjesztették. A legyőzött Jadrába, a belső várba, magyar őrség szállott. Spalato egyik tornyát az a vezér — a bán? — tartotta magyar őrséggel megszállva, ki Horvátországban a királyi adót behajtotta. A Traù városának, az arbei püspökségnek adott okleveleket magyar püspökök, magyar ispánok erősíték meg. A dalmát papság a magyar papság szabadságainak részesévé lesz, de a jadrai zsinaton, 1106. körül, már az esztergomi érsek küldötte szerepel, s a spalatoi egyház metropolita székébe, mindjárt az első üresedés alkalmával, magyarországi ember ül, kit azután a XII. és XIII. század folyamában még több magyar ember is követ. [2])

Nincs Kálmán korából közvetlen adatunk arra nézve, mikép alakultak a viszonyok az ország belsejében, a tulajdonképeni szlávhorvátok közt. Annyit azonban a későbbi helyzetből, Kálmán ildomos, engesztelékeny politikájából, a dolog természetéből lehet következtetnünk, hogy a földbirtoknak valami expropriatiója, mint Pannonia meghódításánál — mit is expropriáltak volna? — nem történt. Hogy azok az elemek, melyek nemes számba mentek.

---

[1]) Wenzel VII. 189. l.

[2]) Kukuljevič II. 12. 14. 17. ll., Spalatói Tamás Schwandtnernél III. 557. l., Dandulo, Muratorinál XII. 266. l.

körülbelől a magyar nemesekkel hasonló helyzetbe jutottak s hadi szolgálaton kívül más kötelességet alig teljesítettek. Valami provincialis sajátságok is megmaradhattak; de országos különállásról, olyanról például, minővel Olaszország vagy Burgundia bírt az akkori császári birodalomban Németország mellett, nem beszélhetünk. Ilyesmi még ama pactum conventumból sem következnék, melyet Tamás főesperes egy állítólagos »Memoriale«-ja szerint 12 horvát-nemzetség 1102-ben Kálmánnal kötött, s melyet régibb és újabb horvát-dalmát írók valódinak és még most is valami államjogi viszony kiinduló pontjának tartanak.[1]) Nem lehet szándékom e pactumról ismételni azt, mit Horváth István már több mint negyven évvel ezelőtt »Über Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz« című, csak német fordításban megjelent művében részben igen szépen és alaposan kifejtett, és csak azt említem fel én is, hogy a »Memoriale«, mely a Historia Salonitana traùi, Fanfogna-féle, s a XIV. századból származó codexe végén található, nem lehet spalatói Tamás műve, ki XVII. fejezetében e cím alatt: »Mikép foglalták el a magyarok Dalmátés Horvátországot« »Qualiter Ungari ceperunt dominium Dalmatiae et Chroatiae«: elmondja László király foglalását, mely azonban a tengerpartig nem terjedt; Kálmán elhatározását, hogy minden földet megigáz a dalmát tengerpartig, minek következtében azután nagy sereggel el is foglalta a maradékot és végre a dalmát városokat. Ez elbeszélése kizárja azt, mit a Memoriale-ban olvasunk, hogy Kálmán hódítása csak a Drávánál kezdődött, hogy a horvátok a Dráváig eléje mentek s ott egyezkedve hódoltak meg neki. Azzal a ténynyel sem fér össze ez egyesség, hogy az utolsó horvát király csatát vesztett, elesett, ha csak a horvát történetírókkal a pactum conventum megmentése végett fel nem tesszük, hogy a 12 horvát-nemzetség királyát cserben hagyta.

Felhozzák, hogy a Memoriale-ban említett 12 horvát-nemzetség közül némelyik neve oklevelekben is előfordúl s a XIV. századból van egy eset, hol — egész általánosságban — e 12 nemzetség szabadságára történik hivatkozás;[2]) de én abból csak azt tudom következtetni, hogy voltak ily nevű horvát nemzetségek

[1]) Rački i. h. 481. l., ki ez oklevelet valódinak tartja, s, a mit alig tudok eléggé csodálni, a pactum conventum történetére nézve még Kerchelich (Eccl. Zagrab. 74. l.) »vetus manuscriptum«-ára is hivatkozik (Rad. XXX. 133. l.), mely szerint Singidunus zágrábi püspök volt a közvetítő, és a békét Körösön kötötték meg, holott ez is olyan, mint a guerchei főesperes műve (Rački i. h. 47. l.), melynek a hamisságát már Marczali (Magy. Tört. Kutfői 132. l.) és Klaič (Slavonien, 20. és kk. ll.) kimutatták.

[2]) Rački Rad. XXX. 133. l., Kukuljevič, Jura I. 43. l.

és voltak bizonyos kiváltságaik a hadviselésre nézve, talán némileg hasonlók ahhoz, melyre nézve a Frangepánok ősei III. Bélával megegyeztek, mikor Modrus megyét kaptak adományul.[1]) De e kiváltságok, épen mert *kiváltságok* voltak, csak a 12 nemzetséget illették, s nem lehettek valami általános, országos rendezés folyományai. S épen ilynemű jogok létezése teszi felfoghatóvá azt, hogy időfolytával e jogok eredetét kutatták, megmagyarázni törekedtek s a tudatlanság vagy rosszakaratú hamisítás akkép magyarázta meg, mint azt a Tamás-féle Memoriale-ban olvassuk.

A történelmi források elfogulatlan vizsgálata tehát, hogy az eddig mondottakat összefoglaljam és végezzek, arra az eredményre juttat, hogy László és Kálmán királyaink fegyverrel foglalták el, fegyverrel vívták ki Horvátországot és a dalmátiai városokat. Szent-László 1091-ben járt itt és hódítása túlterjedhetett Tinninen, bár a tengerpartot még nem érte. Utódja Kálmán ellen 1096-ban még egyszer feltámadt egy horvát király, de már a következő évben a mai likkai területen legyőzték, életét veszté, s a magyarok Belgrádot — a tenger mellett — is elfoglalták. Egyesség Velenczével megállítá a további hódítást 1105-ig. Ekkor Kálmán — tisztába jövén a keletrómai császársággal — a dalmát városok ellen fordúlt, Jadrát megadásra kényszeríté; Trau azonnal, Spalato némi habozás után, önként meghódolt, sőt még a szigetek: Arbe, Veglia, Osero is alávetették magukat. Velencze ezt tűrni volt kénytelen, sőt hajói 1108-ban Kálmán hadait, mint Byzancz szövetségeseit, a tarenti herczegség pusztítására Olaszországba szállíták. Miután pedig Kálmán »Isten kegyelméből Dalmát és Horvátországokat elfoglalta«, Jadra városa előtt országgyűlést, »királyi curiát« tartott. Ez országgyűlésről fenmaradt egy szemtanunak rövid tudósítása, melyben azonban e gyűlés éve nincs említve. Némelyek tehát, mint Wenzel, ki ez érdekes adatot már 1853. közzétette, és Kukuljevič: 1102-re, mások, mint Klaič, 1105-re teszik, de Knauz helyesen figyelmeztet arra, hogy ez országgyűlésen mindazok, és épen csak azok a magyar püspökök és főurak érintetnek, a kik az 1111-ben kelt arbei oklevélben szerepelnek, a mely oklevél szintén »királyi curián«, országgyűlésen kelt és a dalmát egyház szabadságaival foglalkozik. »Ki hiheti pedig — jegyzi meg helyesen ugyancsak Knauz — hogy 1102-től — hozzátehetjük 1105-től is — 1111-ig a magyar püspökök, főurak sorában semmi változás nem történt?« nem is említve, hogy János esztergomi érsek, ki ez országgyűlésen szerepel, csak 1105-ben vagy legalább nem 1104. előtt következett Seraphin érsek után. Ez országgyűlésen Kálmán megerősíté Dalmatiának,

[1]) Kukuljevič II. 169. l., Wenzel VI. 52. l.

helyesebben szólva, s az adatokból nem többet következtetve, mint a mi bennük van — a dalmát *egyház* jogait, s esküjének még nagyobb nyomatékot az esztergomi érsek, a váczi, pécsi, veszprémi, győri, váradi, kalocsai püspökök, János nádor, számos magyar ispán és százados esküje adott. Azután e megerősítés emlékeül egy-egy aranykeresztet adván a jadrai, a spalatói, az arbei egyháznak, s az egész országot bejárván, visszament Magyarországba, »a hol kevéssel utóbb (tulajdonképen valami harmadfél év után) — irja a velenczei Dandulo — hirtelen halállal kimult, isteni büntetésül hiszik azért, hogy Velenczével való szerződését megszegte.« [1])

PAULER GYULA.

---

[1]) Wenzel I. 43. l., Kukuljević II. 5. l., Klaič, Kroatische Revue 1886. II. 7. l., Knauz, Mon. Eccl. Strig. I. 74. l. Mely időpont előtt nem lehetett János esztergomi érsek, azt leginkább bizonyos Forco (Fulco?) hospes végrendelete (Wenzel I. 58. l.) segítségével lehet megállapítani, de annak bővebb, nagyon is messzemenő fejtegetése itt különösen szükségtelen azért is, mert Knauz i. h. 71. l. a helyes következtetést már ugyis levonta. Dandulo elbeszélése is (Muratori XII. 265. l.) arra mutat, hogy — felfogása szerint — a jadrai kuria 1111-ben tartatott és nem előbb.